

világnézeti diszkrimináció vagy valami más? című tanulmányból rajzolódnak ki azok a magatartásstratégiák, amelyekkel a tanítóképző intézeti tanárok, igazgatók, szakmai és politikai szervezetek tisztviselői reagálnak a politikai fordulatokra és a változó oktatáspolitikai előírásokra. Megismerjük az elkötelezett azonosulás, az alkalmazkodás, az „útitársi” státus, a kivárási, a túlélési és a mértéktartás különböző változatait.

A bemutatott egyéniségek drámájának forrása a személyiségük folytonossága és az oktatáspolitikai sokszor 180 fokos politikai fordulatai közötti ellentmondás. Ugyanattól a személytől várták el, hogy azonosuljon a polgári demokratikus átalakulás, a Tanácsköztársaság, a Horthy-korszak, a koalíciós időszak, majd a pártállami időszak politikai ideológiájával, oktatáspolitikájával, nevelési eszményeivel és társadalmpolitikai célkitűzéseivel, valamint hogy értékrendjét, a valláshoz való viszonyát, politikai és szakmai meggyőződését a mindenkori hatalom igényei szerint igazítsa.

Donáth Péter könyve nagyszerű bizonyítéka annak, hogy gúzsba kötve is lehet táncolni. Mindig és mindenütt sok függött az események résztvevőitől. Ez az oka annak, hogy ugyanabban az időszakban az egyik helyszínen brutálisabbak a tanítóképzés politikai feltételei, a másik helyszínen jóval emberibbek. A tanítóképzés ügyének olyan kiemelkedő alakjaival ismerkedhet meg a pedagógiai szakirodalomban kevésbé járatos olvasó, mint a német nemzetiségi tanítóképzés mellett elkötelezett Lux Gyula, Nagy László, a gyermektanulmányozás diszciplinájának egyik meghonosítója és az egyik első iskolareform-tervezet kidolgozója; Váczy Ferenc, a nagy-kőrösi és Juhász Béla, a kecskeméti tanítóképző igazgatója vagy Rozsondai Zoltán minisztériumi tisztviselő, aki a koalíciós időszakban próbálta előmozdítani a tanítóképzés ügyét.

Donáth Péter tanulmányai nem könnyű olvasmányok. Írásaiból és forrásaiból, mint valami történelmi puzzle darabjaiból rajzolódnak ki az egyéni, helyi, intézményi, strukturális szintű történések. Az ördög sokszor a részletekben, az információk számottevő része a jegyzetanyagban van.

Ezért is sajnálom, hogy a kötet nem zárul összegző, áttekintő, a vizsgált jelenségeket, folyamatokat és eseményeket néhány fő szempont mentén rendszerező elemzéssel. Nem lennék meglepve, ha kiderülne, hogy a jegyzetek megközelítik a főszöveg terjedelmét. A tanulmányok jegyzetanyagát pedig nem érdemes megkerülni. Nagy részük izgalmas kordokumentum. Valóságos kincsesbánya azoknak, akik meg akarják érteni a mögöttünk hagyott politikai korszakokat. A szerző folyamatosan törekedett arra, hogy vizsgálódásai tárgyait elhelyezze összefüggéseikben. Aki végigolvassa a tanulmányokat és a hozzájuk csatlakozó forrásokat, a történelmi cikcakkokon keresztül is tovább élő, sajátos folyamatosságokat vél felismerni: a mai politikai megosztottságok forrásait, az értelmiségi magatartások gyökereit és nem utolsósorban a demokratikus állampolgári szocializáció feladatával megbirkózni nem tudó közoktatási rendszer történelmi teherételteit.

SZABÓ ILDIKÓ

Nina Bandelj: From Communists to Capitalists

THE SOCIAL FOUNDATIONS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN POSTSOCIALIST EUROPE

Princeton University Press, Princeton–Oxford, 2007. 324 old.

Nina Bandelj, a Princetonban frissen végzett szlovén gazdaszociológus doktori disszertációjában a Kelet-Európába érkező külföldi működőtőke-befektetések különleges elemzését nyújtja: a megszokott közgazdasági vagy politikai gazdaságtani megközelítés helyett egy sokszínű, érdekes és tanulságos szociológiai vizsgálódást. A kötet értékét a gazdaszociológiai elmélet és az empirikus megállapítások adják. Bandelj, a gazdaszociológusoktól már-már megszokott módon, élesen támadja a neoklasszikus gazdaságtan piacfogalmát, helyette egy társadalmi konstrukcióból álló gazdaság szerkezetet vázol fel. A javasolt

konstruktivista nézőpontból a külföldi működőtőke-beruházás a közgazdaságtanban szokásostól eltérő értelmet nyer: a haszonelvűség helyett társadalmi viszonyok sokasága mutatkozik meg és nyer döntő jelentőséget az egyes beruházási döntések kapcsán. Kitűnik az állam szerepe a külföldi beruházásokkal kapcsolatos döntésekben, megmutatkoznak az ellenállás jelei a fogadó fél részéről, és általában a bizonytalanság és a sokfajta motiváció jelentősége. Bandelj nem teoretikus alkat, érvelése sokkal pontosabb az empirikus esettanulmányokban, mint az elméleti kifejtésben. Mindezzel együtt munkája egyaránt hasznos és érdekes olvasmány a konstruktivista teoretikusoknak, a közgazdászoknak és a működőtőke-beruházás iránt érdeklődőknek.

Kezdjük a szemlét az elmélettel. Bandelj a külföldi működőtőke-beruházás (*foreign direct investment, FDI*) általánosan elfogadott meghatározását használja, e szerint FDI az a beruházás, amikor egy vállalat fektet be egy külföldi országban azzal a céllal, hogy hosszú távú, stratégiai részesedést szerezzen az adott ország valamelyik vállalatában. Bandelj ilyenként fogja fel mind a privatizáció útján megszerzett részesedéseket, mind a zöldmezős beruházásokat. A külföldi működőtőke-beruházást, mint minden gazdasági tevékenységet, társadalmi beágyazottságában értelmezi. Polányit követve (Polányi Károly: *A nagy átalakulás*. Napvilág, Bp., 2004.) a kelet-európai átalakulást a társadalom egészének a szocializmusból a kapitalizmusba tartó átalakulásaként fogja fel. Különösen három társadalmi alrendszer átalakulását tartja meghatározónak az FDI kelet-európai szerepének megítélésében: a társadalmi struktúrákat, a hatalom szerkezetét és a kultúrát. Bandelj az alrendszereket (intézményeket) nem a gazdasági tevékenységek korlátjaként értelmezi, hanem azok meghatározóiként. Pontosabban, nézete szerint gazdasági tevékenységek nem létezhetnek az őket körülvevő intézményrendszer nélkül. Konstruktivista álláspontját a neoklasszikus közgazdaságtan főáramára jellemző, általa instrumentálisnak nevezett gazdaságértelmezéssel állítja szembe. Az instrumentalista

nézet szerint gazdasági tevékenységek más társadalmi viszonyok figyelembevétele nélkül is értelmezhetők. Ebben az esetben a racionális döntéshozók ismert és stabil preferenciáik alapján hozzák meg a társadalmi viszonyoktól független döntéseiket. Vezérelvük a profitmaximalizáló önérték. Döntéseik meghozatalakor előre meghatározott céljaikat előre meghatározott eszközökkel érik el. A véletlen eseményeket a racionális döntéshozók leegyszerűsítik, a kockázatokat leíró valószínűségi változókat döntéseikbe beépítik. Bandelj döntéshozója ezzel szemben társadalmi hálókbá, politikai viszonyokba és kultúrába ágyazottan létezik és dönt. Éppen ezért döntéseiben egyrészt a kialakult intézményrendszerre és az elfogadott szabályokra támaszkodik, másrészt bizonytalan időszakokban képtelen céljait és eszközeit előre tervezetten megválasztani. Ilyenkor társadalmi hálója segítségét veszi igénybe. Vagyis konstruktivista nézőpontból a döntéshozó nem feltétlenül racionális, inkább *gyakorlatias* (Pierre Bourdieu: *A gyakorlati észjárás*. Napvilág, Bp., 2002.): az adott viszonyokat figyelembe véve dönt, céljait és eszközeit a körülmények alakítják.

A Bandelj által kifejtett konstruktivista álláspont nem sok újdonságot hoz. Bár egy *hardcore* közgazdász számára valószínűleg sok megfontolandó észrevételt tartalmaz, a mai „neoinstitucionalista” gazdaságszociológiában elmélete a domináns irányzathoz tartozik. (Sajnos számos „hardcore” közgazdász még ritkán se olvas gazdaságszociológiát). A szerző figyelemre méltóan sok hivatkozással is bizonyítja álláspontja széles körű elfogadottságát. Nézeteire legnagyobb hatással Polányi, Bourdieu, Smelser, Swedberg, Granovetter, DiMaggio és Zelizer volt. Ez utóbbi két szociológus a doktori értekezés megírásakor Bandelj témavezető tanára is volt, akik azt várták tőle, hogy ezt a tudományos felfogást a Kelet-Európába irányuló külföldi működőtőke-beruházásokra alkalmazza.

Konstruktivista nézőpontból az FDI a társadalom által teremtett viszonyrendszer, amelyet a gyakorlatias gazdasági döntéshozók, a beruházó és a befogadó együttesen alakít ki. A külföldi működő tőkét minden társada-

lomban más-más intézményrendszer veszi körül. Ezért az FDI kelet-európai fogadtatásának értelmezéséhez meg kell vizsgálni a kelet-európai üzleti és személyes viszonyokat, a politikai érdekek és hatalmi viszonyok rendszerét, illetve a gazdasági tevékenységekről alkotott kulturálisan meghatározott értelmezéseket.

Ebből a konstruktivista definícióból következnek Bandelj könyvének legfontosabb megállapításai:

1. Az állam befogadó, értékesítő szerepe kiemelkedően fontos a külföldi működő tőke beáramlásához. Szemben az instrumentalista érvrendszerrel, amely szerint a kelet-európai piacot az államnak a gazdaságból való visszahúzódása teremtette meg, Bandelj azt állítja, hogy az állam aktív részvétele – a piac liberalizációja, tulajdonjogi reform, adóreform, jogrendszer átalakítása stb. – legitímálta a külföldi működő tőke praxisát, s ily módon elengedhetetlen feltétele volt annak, hogy külföldi tőketulajdonosok egyáltalán fontolóra vegyenek egy kelet-európai beruházást.

2. A külföldi működőtőke-beruházási döntéseket a profitszerzési lehetőségeken túl más motívumok is nagyban befolyásolják mind a külföldi, mind a belföldi döntéshozók esetében. Bandelj szemléletes példákon illusztrálja, hogy a célszág kiválasztásakor családi hagyományok, kulturális értékek vagy épp a demokratikus újjáépítés iránti elkötelezettség vezérelte a tőke-beruházással kapcsolatos döntéseket. Állítása szerint ezek a motivációk több esetben akár felül is írhatták a profitérdekeket.

3. A külföldi működőtőke-beruházásokat nem minden esetben övezte osztatlan lelkesedés, kutatásai során Bandelj az ellenállás számos fajtájával találkozott. Az ellenállás formája és tartalma attól függött, milyen volt a beruházni kívánó vállalatról az adott társadalomban kialakult társadalmi kép. A beruházónak nemcsak a stratégiai elgondolásai (például hogy melyik országban tervezi az európai irányítóközpontot létrehozni) válthattak ki ellenállást, hanem a nemzetisége is. A tőkének, Bandelj vizsgálódása alapján, igenis van nemzeti hovatartozása, és az nagyban befolyásolja működési lehetőségeit.

Bandelj 11 kelet-közép-európai ország adatainak statisztikai elemzésével igazolja állításait. Három elemzési szintet választ ki: egyrészt vizsgálja a nemzetközi környezet, különösen a nemzetközi szervezetek és a bilaterális államközi kapcsolatok hatását az FDI-re, másrészt az adott országon belüli gazdasági, politikai és kulturális viszonyokat és kapcsolatukat a beruházni kívánó jellemzőivel, harmadrészt a vállalati szintű intézmények, a hatalmi játszmák és a szociális hálók szerepét a külföldi működőtőke fogadtatásával kapcsolatban.

A szocialista rendszer általános, Kornai alapművére (Kornai János: *A szocialista rendszer*. HVG Kiadó, Bp., 1993.) épülő bemutatása után a szerző röviden összefoglalja a rendszerváltás politikátörténetét e 11 országban. Leírása rövid, pontos, alapvetően mások műveire épít. Szívesen hivatkozik Kornai mellett Szelényi, Róna-Tas, Bruszt és Stark munkáira (Ivan Szelényi et al.: *Making Capitalism without Capitalists: Class Formation and Elite Struggles in Post-Communist Central Europe*. Verso, London – New York, 1998.; Róna-Tas Ákos: *The Great Surprise of the Small Transformation: The Demise of Communism and the Rise of the Private Sector in Hungary*. University of Michigan Press, Ann Arbor, 1997.; David Stark – Bruszt László: *Postsocialist Pathways: Transforming Politics and Property in East Central Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 1998.), de szinte minden ország kapcsán említ helyi szerzőket is, ami a másodlagos irodalom nagyon alapos feldolgozására vall. Bandelj további érdeme, hogy a kelet-közép-európai rendszerváltást nem elszigetelten zajló jelenségként, hanem a világtendenciák kontextusában elemzi. Kiemelten foglalkozik a privatizáció, a demokratizálódás, a nacionalizmus, a regionalizálódás – különösen az európai integráció – és a globalizáció folyamataival.

A kötet legérdekesebb és legtöbb újdonságot hozó része a harmadik és a negyedik fejezet. Bandelj a harmadik fejezetben pontosítja – operacionálizálja – és teszteli az államnak az FDI beáramlásával kapcsolatos kiemelkedő szerepéről tett állításait. Przeworskit idézve kiemeli: a külföldi működő tőke

nem *áramlik* sehová (70. old.), mert ahhoz, hogy egy országban külföldiek egyáltalán befektessenek, minimálisan az szükséges, hogy a külföldi befektetővel folytatott gazdasági tranzakció elfogadott gazdasági viselkedési forma legyen (Adam Przeworski: *Democracy and the Market*. Cambridge University Press, Cambridge, 1991.). Az állam feladata e tranzakciók legitimálása. A legitimálás Bandelj szerint nagyon sok állami feladatot jelent: a befektetés jogi feltételeinek megteremtését, a külföldi befektetőkkel foglalkozó ügynökségek léterehozását vagy egy adott beruházás aktív előmozdítását. A szerző statisztikai elemzésekkel igazolja, hogy egyrészt az FDI megítélésében nem elsősorban a befektetői döntések a mérvadók, hanem a befogadó államok aktivitása; másrészt a befektetőket sem csak profitérdek motiválták. A statisztikai elemzésekhez sok adatot és mérés-technikai kérdést tisztázó függelék található a kötet végén.

A kötet ötödik fejezetében a szerző egy szlovén vállalat privatizációját elemző esettanulmánnyal támasztja alá állításait. Megvizsgálja az állam szerepét, a vállalati belső érdekviszonyokat, a piaci helyzetet, a külföldi befektető motivációit, majd értékeli a sikeres és a sikertelen privatizációs kísérleteket is. Maga a történet rendkívül érdekes, és az FDI-irodalmat jól ismerőknek is nagyon tanulságos. Bandelj választása, hogy egy szlovén vállalat privatizációját mutatja be, azért jó, mert Szlovéniában a szlovén nacionalizmus, a történelmi hagyományok, a szomszéd népekkel – főleg az osztrákokkal és az olaszokkal – való kapcsolat, illetve a szlovén (jugoszláv) szocializmus máig ható viszonyai az FDI-nak a Kelet-Európában tipikustól nagyon eltérő megítélését alakították ki.

A kötet utolsó két fejezetében Bandelj az elméleti alapvetéseit igyekszik tisztázni.

Mint jellemzően a legtöbb konstruktivista érvelés, Bandelj elmélete sem igazi elmélet, hanem inkább metaelméletnek nevezhető (vö. Stefano Guzzini: *A Reconstruction of Constructivism in International Relations*. *European Journal of International Relations*, 6 [2000], 2. szám, 147–182. old.). Ezért tűnik a neoklasszikus közgazdaságtannal szembe-

ni kritikája szélmalomharcnak. Míg a metaelméletek általában az ontológia (mit tekintünk létezőnek) és az episztemológia (hogyan ismerhetjük meg a létezőt) szintjén fogalmazódnak meg, az elméletek egy-egy metaelméletet elfogadva, ha tetszik, annak paradigmáján belül tesznek ellenőrizhető állításokat. Bandelj viszont metaelméletét és annak ellenlábását, a neoklasszikus közgazdaságtant igazi elméletnek tünteti fel, és úgy tesz, mintha a külföldi működő tőke kelet-európai példáján „tesztelné” érveit egy szükségszerűen leegyszerűsített és elfogultan beállított neoklasszikus értelmezéssel szemben. Ezért sok, máskülönben elkerülhető nehézségbe fut bele. Vegyünk egy konkrét példát: kutatásai szerint a külföldi működőtőke-beruházásokat sokszor a profitérdekkel ellentétes indítékok mozgatják, tehát a neoklasszikus közgazdaságtan téved, amikor azt állítja, a tőketulajdonosokat csak a profitmaximalizálás érdekli. Csak-hogy a neoklasszikus közgazdaságtan ezt nem állítja. Metaelméleti szinten a neoklasszikusok azt állítják, hogy minden döntéshozó hasznot maximalizál. A döntéshozó haszna viszont nem feltétlenül anyagi haszon. Ha egy döntéshozó preferenciarendszerében valamilyen kulturális érték a profit elé kerül, akkor az a döntéshozó a neoklasszikus értelmezés szerint helyesen jár el, ha a kulturális értékeit előnyben részesíti a profittal szemben. Vagyis Bandelj téved, mikor a hibásan leszűkített neoklasszikus érvelést kritizálja.

Mivel mind a két felfogás – a neoklasszikus és a Bandelj-féle konstruktivista – metaelmélet, mind a kettő a létezők teljes körét próbálja lefedni, és ezért egymással szemben nem tesztelhető megállapításokat tesznek. Az összehasonlítás kritériuma metaelméletek esetében általában nem az empirikus valóság pontosabb leírása, hanem egyéb metaelméleti szinten jelentkező érték, mint amilyenek az erkölcsi értékek, a leirt valóság összetettsége vagy a metaelmélet elméletté alakíthatósága.

Bandelj helyesebben járt volna el, ha metaelméletét nem a neoklasszikusokkal szemben, hanem azok alternatívájaként állítja be. Ebben az esetben nem kellett volna három fejezetben (1., 6. és 7. fejezet) keresztül

azt fejtegetnie, miben hibázik a racionális döntéshozóra építő elmélet, és ehelyett egyrészt saját metaelméletét jobban elkülöníthette volna egyéb, nagyon hasonló álláspontoktól, másrészt bemutathatta volna a neoklasszikus érvelés hiányosságait, például a vizsgált tárgy és a vizsgáló közötti reflexivitás teljes hiányát, a piac fogalmának túl tág értelmezését stb.

Az első feladattal Bandelj csak nagyon felületesen foglalkozott. Igaz ugyan, hogy rendkívül gazdag hivatkozási listával támasztja alá saját elméletének általános elfogadottságát (a gazdaság társadalmi beágyazottságával, a döntéshozatal praktikus megfontolásaival kapcsolatban stb.), de arra nem fordít kellő figyelmet, hogy megfogalmazza, miben más az ő elmélete, mint az idézett gazdaság-szociológusoké, történészeké, politológusoké. Leggyakrabban az új intézményi szociológia, illetve a történelmi intézményi politológia irodalmára hivatkozik. A Bandelj által használt „konstruktivista” minősítés más tudományágakban, például a nemzetközi kapcsolatok elméletében, az irodalomtudományban vagy Berger és Luckmann (1966) tudásszociológiájában, valamilyen nyelvi konstrukció és a társadalmi praxis közötti viszonyt jelez. Azt, hogy a valóság csak egy adott társadalom által konstruált értelmezési kereten keresztül ismerhető meg, vagyis csak interszubbjektív módon értelmezhető. Ezért a kutatónak az adott társadalom viszonyainak feltárásán túl erre az interszubbjektivitásra is figyelnie kell (a hatalom bűjtatott formái legtöbbször ezáltal értelmezhető), reflektálva saját viszonyára a megmagyarázni kívánt valósághoz. Mivel ilyesmivel Bandelj nem foglalkozik, talán érdemesebb lett volna valamilyen más jelzővel illetni saját elméleti alapvetését.

A másik feladat, amellyel Bandelj adós maradt, az lett volna, hogy a neoklasszikus (instrumentalista, a racionális döntéshozatalra építő – és még sok egyéb néven említett) nézetet ne alapfeltevéseiben bírálja, hanem a következményeiben. Vagyis abban, hogy az empirikus valóságot rosszul jeleníti meg, vagy pedig egyszerűen csak túl szűk metszetét mutatja, és ezért téves következtetésekre jut. Bandelj a könyv hatodik fejezetében vet

számot néhány fontos közgazdaságtani alapvetéssel. Sajnos szinte mindegyiket elméletileg leszűkítve és ezért tévesen értelmezi. Például a 171. oldalon kijelenti „a neoklasszikus racionális döntéshozóra épülő modell szerint a vállalatok elsődleges feladata (végcélja) a profitmaximalizálás”. Ez így, ebben a formában, nem feltétlenül igaz. Közgazdászok sokasága vizsgálja azokat a helyzeteket, amelyekben egy vállalat a működésében érdekeltnek hasznát maximalizálja (*shareholder value vs. stakeholder value*), és ilyenkor Bandeljeihez nagyon hasonló kérdéseket vizsgálnak az FDI kapcsán. Az más kérdés – és Bandeljnek erre kellett volna tennie a hangsúlyt –, hogy mivel csak egy cselekvőre koncentrálnak és nem a cselekvők közötti viszonyokra, nagyon sok lényeges elemet kihagynak, amelyeket viszont Bandelj figyelembe vesz/vehet (például a beruházó és az értékesítő közötti társadalmi viszonyokat).

Bandelj elméleti fejtegetései igazából nem hoznak újat. A neoklasszikus közgazdaságtannal szemben – szerintem nem lényeglátóan – megfogalmazott kritikája a gazdaságszociológia, a nemzetközi politikai gazdaságtan és a gazdaságfilozófia területéről szinte az unalomig ismerős. Viszont fantasztikusan jó az empirikus elemzésben, vagyis az FDI kelet-európai működésének vizsgálatában. Ekkor mutatkozik meg igazán, miben nyújt újat a gazdaságszociológiai vizsgálat. Vegyük például a következő kutatási kérdését, amelyet a negyedik fejezetben tesz fel: Mi magyarázza a külföldi működő tőke mennyiségének jelentős eltérését a vizsgált 11 kelet-közép-európai országban? Válaszában olyan jellemzőket emel ki, melyeket nem olvashatnánk egyetlen közgazdasági tanulmányban sem. A befogadó és a beruházó kapcsolatában a következő jellemző elemeket vizsgálja:

1. Intézményi kapcsolatok a befektető és a befogadók között, Kelet-Közép-Európában konkrétan az államközi kapcsolat két fajtájára, a bilaterális egyezményekre és EU-megállapodásokra vonatkoztatva. Elvileg mindkettő csökkenti a befektetők költségeit, mivel csökkentik a tranzakcióval járó kiadásokat. Bandelj szerint ha a befektők ezeket a költségeket jelentősnek látják, akkor olyan kelet-

európai országot választanak, amely sokfajta nemzetközi intézményi kapcsolattal rendelkezik.

2. Politikai kapcsolatok a befektetők és a befogadók között. E címszó alatt a kevésbé formális politikai kapcsolatokat veszi számba a szerző. A méréshez szükséges operacionalizáláskor a befektető országokból érkező segélyek nagyságát veszi figyelembe.

3. Személyes és üzleti hálózatok a befektetők és befogadók között. Ennek a jellemzőnek a vizsgálatok a szervezeti szintű hálózatokat és a személyes hálózatokat tárgyalja. A szervezeti szintű hálózatok vizsgálatában a már korábban leírt üzleti kapcsolatokat veszi figyelembe, a személyes hálókéban pedig az emigrációt a vasfüggöny korszakában.

4. Kulturális kapcsolatok befektetők és beruházók között címszóval Bandelj hosszan tárgyal különféle kultúra-definíciókat, majd úgy dönt, hogy elméletének leginkább a két ország közötti kulturális illeszkedés (*cultural matching*) fogalma felel meg. Ezért azt vizsgálja, hogy a befektető országokban milyen kelet-európai kisebbségek élnek, amelyek valamiféle kulturális hatást gyakorolhattak a befektetők döntésére.

Végül a szerző egy jól áttekinthető statisztikai elemzést végez, hogy kiderítse, a fenti kapcsolattrendszerek közül melyiknek volt szignifikáns hatása a Kelet-Közép-Európába érkező FDI-re. Konklúziója az, hogy a standard közgazdasági elemzésekben kiemelt országharakterisztika (gazdasági potenciál, növekedés, politikai stabilitás, politikai környezet) keveset magyaráz az FDI országokénti eltéréséből. Csekély volt az államközi kapcsolatok befolyása is az FDI-re, viszont annál nagyobb az informális kapcsolatoké a Kelet-Európába érkező FDI mennyiségére.

Ez a konklúzió egyáltalán nem meglepő a Kelet-Európát jól ismerő újságolvasó számára. A meglepő az, hogy ez a következtetés csak ritkán olvasható neoklasszikus közgazdasági tanulmányokban. És ez az a pont, ahol Bandelj minden elismerést megérdemel, mert nagyon komoly tudományos megalapozottsággal igazol egy sokunk által felismert, de csak újságolvasói szinten értelmezett igazságot. Empirikus

kutatási eredményét pedig az a meta-elméleti alap tette lehetővé, amely a társadalmi viszonyrendszereket hangsúlyozva a társadalomba beágyazott döntéshozókkal számol, s ennek fényében magyarázza döntéseiket.

PIROSKA DÓRA

Bojtár Endre: „Hazát és népet álmodánk”

FELVILÁGOSODÁS ÉS ROMANTIKA
A KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI
IRODALMAKBAN

Typotex Kiadó, Budapest, 2008.
330 old., 2800 Ft

Bojtár Endre új könyve *Az ember fejlődő... című, 1986-ban megjelent művének „jócskán javított és közel egy harmadával bővített változata”* (7. old.). Az akkor maga elé tűzött kettős célból a szovjet irodalomtörténet-írással való vita ma már – írja – nem időszerű, viszont a másik, a közép- és kelet-európai népek kultúrájának megismertetése „manapság, amikor a nacionalizmus szította önpusztító ellenségeskedés szabadon felszínre kerülhet, talán időszerűbb, mint valaha” (8. old.). A könyv a *Bevezetésen* és egy *Összegzés helyett c.* lezáró utóhangon kívül 16, egymással szorosan összefüggő miniesztét tartalmaz. Az elvi kérdéseket természetesen a bevezető és a lezáró rész exponálja, illetve tárgyalja hangsúlyosan.

A *Bevezetés* mindenekelőtt a műfaj: az összehasonlító irodalomtörténet nehézségeit vázolja. Először is az a veszély fenyeget, hogy nem maga az irodalom (az irodalmi mű), hanem a történet áll majd előtérben (vagy még inkább: történetek); másodsor a nem anyanyelven ismert művek esetében az elemzés nyilván valamiféle nemzetközi konszenzusra támaszkodik: így aztán „az irodalom története helyett összehasonlító eszmetörténet vagy még beláthatatlanabbul általános kultúrtörténet” (9. old.) áll elő. Mindjárt le is szögezhetjük, hogy a könyvben csakugyan erről, nem pedig szűkebb értelemben vett irodalomtörténetről